

Cristina-Ioana Dima

O POLEMICĂ RELIGIOASĂ PE MARGINEA
MĂRTURISIRII ORTODOXE

Catehismele de factură protestantă sunt primele texte care au generat polemici în spațiul cultural¹ românesc. *Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc* apoi *Scutul catichizmușului cu răspunsu den Scriptura Svântă împotriva răspunsului a doao țări fără Scriptură Svântă* sau *Spunerea leagii cu răspuns* sunt lucrări izvorâte din contextul confesional precar al primei jumătăți a secolului al XVII-lea. După cum se știe, oscilațiile patriarhului constantinopolitan Chiril Lucaris au făcut necesară o luare de poziție fermă din partea clerului ortodox, la rândul său aflat mai mult sau mai puțin sub influența catolicismului. Inutil să reluăm aici istoria sinoadelor succesive, de la Kiev, Iași și Constantinopol, în care se stabilește textul final al *Mărturisirii Ortodoxe*, scrisă întâi în latină, apoi tradusă de Meletie Sirigul în greacă și tipărită astfel în tipografia Mănăstirii Sfinții Trei Ierarhi. Subiectul articolului de față însă nu este acest episod al „istoriei mari”, ci reverberațiile lui peste timp consemnate în două însemnări, rămase până acum neștiute, pe care le-am găsit pe un exemplar acefal, destrămat și prăfuit din traducerea în română a *Mărturisirii Ortodoxe*, pe care Radu Greceanul, cărturarul de curte al domnitorului Constantin Brâncoveanu, l-a tipărit la Buzău în 1691.

Analiza pe care o propunem în rândurile de mai jos este desprinsă dintr-o lucrare mai amplă, aflată în planul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”: *Corpusul însemnărilor românești de pe cartea veche românească din colecțiile Bibliotecii Academiei Române*. Un element de relativă noutate al lucrării respective este că ea se dorește a fi una exhaustivă, în sensul că nu operează niciun fel de selecție a însemnărilor, ci le consemnează pe toate, fiecare dintre ele putând deveni semnificativă dacă nu pentru istoric sau istoricul mentalităților, atunci măcar pentru lingvist². Aplicând în mic ceea ce se vrea a fi o metodă de editare, vom lua în considerare toate notațiile pe care le-am descoperit pe exemplarul în cauză, pentru a putea înțelege într-o oarecare măsură contextul apariției celor câteva versuri ce fac obiectul ediției de față.

¹ Exemplarul se găsește sub cota CRV 92, D4.

² Pentru importanța lingvistică a acestor însemnări marginale remarcată în trecut încă de B.P. Hasdeu, a se vedea articolul lui Eugen Pavel, *Pentru un corpus al însemnărilor manuscrise românești*, în „Cercetări de lingvistică”, 34, nr. 1, 1989, 53–58.

LR, LXVI, nr. 3, p. 338–346, București, 2017

Probabil la începutul secolului al XVIII-lea, volumul a fost achiziționat de un oarecare Mihai Irimie, din satul Husmezeu (actualul Valea Lungă) din județul Sălaj:

(16) Această / (17) carte este / (18) a lui Mihail / (19) Irimie Husomezeul. Amin.

Cartea a ajuns pe mâna unui preot care scria cu litere latine, după cum vedește însemnarea de la fila 152–153: *Mikele Ilie Parohul / Csuboncy Marii*.

Tot parohul Mikele Ilie, scrie cu litere latine și ortografie maghiară două aforisme desprinse parcă din *Pildele filosoferi*: *Cel ce face rău, rău să aștepte. De voiești să ai viața bună oprește-ți limba de la rău ca să³ nu grăiască vicleșug* (127). Apoi, probabil tot el, încearcă două modalități grafice (cu litere latine și chirilice) pentru aceeași notiță: *Moartea toate stăpânește* (163).

Important este că, din Țara Românească, volumul a ajuns într-o zonă în care dintotdeauna divergențele religioase au căpătat note mult mai acute decât în restul spațiului Dacoromaniei. De altfel, un fapt pe care îl putem observa privind însemnările de pe toate exemplarele *Mărturisirii Ortodoxe* aflate în colecțiile BAR, este acela că, fără contextul confesional atât de special din Transilvania de la începutul secolului al XVIII-lea, tipăritura logofătului Radu Greceanu își pierde, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, caracterul polemic. Astfel, dintre cele cinci exemplare ale cărții, două nu au nici un fel de însemnări. Un al treilea⁴, ajuns în final la Mănăstirea Bistrița, este numit „această sfântă carte”, ceea ce nu îl particularizează cu nimic față de toate celelalte volume aflate în biblioteca mănăstirii respective. Al patrulea exemplar⁵ s-a aflat în proprietatea Episcopiei Buzăului după ce a trecut prin mâna a cel puțin doi proprietari. Unul dintre ei notează: *Cetind pre ea să aibă folosul sufletesc* (pagina a IV-a din *Predoslovie*, verso).

Nu întotdeauna cititorii în însemnările lor văd în carte ceea ce titlul ei arată a fi. Pravilele sunt, uneori, asumate drept cărți de învățătură, dimpotrivă, cărți de învățătură pot fi luate drept cărți legiuitoare și așa mai departe, probabil în funcție de pasajul asupra căruia se oprește privirea celui care scrie însemnarea. Sintagma prin care definește conținutul cărții pe care o avem în vedere, la pagina 138, unul dintre cititori, *Carte de mărturisire*, confirmă faptul că funcția *Mărturisirii Ortodoxe* era corect înțeleasă în mediul în care ea circula, fiind privită ca o lucrare ce stabilea o serie de norme ale confesiunii ortodoxe în opoziție cu celelalte confesiuni. Tocmai acest fapt o face susceptibilă de luări de poziție asupra ei. Ceea ce se întâmplă, pentru prima oară la pagina 210, sub pana logofătului Gheorghe, care fără a-și declina vreo apartenență religioasă anume, se mulțumește să-i conteste conținutul. Abia citind versurile de pe ultima filă albă, putem să ne edificăm, înțelegând că Gheorghe, feciorul lui Șacul, era susținătorul punctului de vedere catolic:

³ Conjunția se repetă în text.

⁴ CRV 92, dubletul 2.

⁵ CRV 92, dubletul 3.

Care aici înapoi să află însemnare, cu totul să cred că-s adevărate, dar cea ce înainte să află tipărite cu totul să crede-mpre<ună> cum sânt sminte care aduc sminteală cu hulă urâtă, pricină puind și lește⁶ multă. Drept aceea, cine le va crede cu adevărat de Hristos cu totul el s-au lepădat. Logofăt Gheorghie făci<o>r Șacul.

Polemicile dintre ortodocși și catolici din spațiul transilvan își găsesc nenumărate reverberații în manuscrisele românești mai ales din secolul al XVIII-lea. Unirea dintre cele două confesiuni sub forma greco-catolicismului, perfectată prin diplomele leopoldine semnate de mitropolitul Atanasie al Transilvaniei, a însemnat, de fapt, un lung șir de convulsii sociale, politice și teologice al căror scenariu integral nu ne este poate cunoscut până în ziua de astăzi. Din păcate, contribuția noastră la refacerea acestui șir de evenimente prin lucrarea de față nu este una majoră, deoarece ele au lăsat prea puține urme în însemnările de pe cartea veche tipărite în secolele al XVI-lea și al XVII-lea ajunse în fondurile Bibliotecii Academiei Române din București. Cu siguranță cea mai mare parte a ecourilor acestor evenimente în „istoria mică” se află în fondurile de carte din Ardeal. Însă tocmai de aceea ni se pare important să acordăm o atenție specială acelor însemnări care pot deveni mărturii importante pentru un anumit *status quo* al stării de spirit împărtășită de oamenii simpli într-o perioadă atât de delicată din istoria Transilvaniei.

Pentru a pune capăt conflictelor religioase născute din rezistența populației românești păstrătoare a credinței strămoșești în formă nealterată, Curtea Vienei concede, în diferite momente, anumite drepturi celor de rit ortodox, după cum în alte momente încearcă, dimpotrivă, o energetică prigoană asupra aceluiași. Astfel, din 1761, împărăteasa Maria Tereza decide numirea unui episcop ortodox⁷, după ce agitațiile născute de un oarecare călugăr Sofronie din Cioara care îi îndemna pe români să nu primească noua formă a legii nu putuseră fi liniștite prin forță. Primul care împlineste această funcție este Dionisie Novacovici, de origine sârb, la fel cu toți episcopii ortodocși din Ardeal până la Vasile Moga. În anul 1784, în vremea episcopului Nicodim Nichitici, se obține o altă dispensă de la împăratul Iosif al II-lea de data aceasta, anume construirea unei catedrale ortodoxe în Oradea.

Conform cercetărilor întreprinse de istoricul Florian Dudaș, „Edificarea Bisericii cu lună, cum mai este numită, [...] a fost consemnată, în cadrul epocii, în cuprinsul a trei mărturii documentare principale”⁸; este vorba despre memoriul adresat de comunitatea orașului către împăratul Iosif al II-lea, apoi despre o pisanie din interiorul bisericii și despre o însemnare făcută de parohul locașului, Ioan Clintoc pe un

⁶ *Lește* s.f. „plasă de prins pești”.

⁷ A se vedea capitolul *Viața religioasă a românilor din Ardeal*, din Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601–1821)*, Ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, p. 274.

⁸ Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Cuvânt înainte de prea sfințitul dr. Vasile Coman Episcopul Oradei, Oradea 1990, p. 64. Ținem să îi mulțumim și aici domnului Florian Dudaș care ne-a pus cu multă generozitate la dispoziție cărțile domniei sale.

Minei pentru luna ianuarie, tipărit la Buda în 1805⁹. Ne bucurăm să putem adăuga la acestea însemnările făcute de David Toma pe un exemplar al *Paliei de la Orăștie*¹⁰, ce se referă la acest drept al românilor din Oradea de a-și construi o biserică ortodoxă.

Anul¹¹ 1784, octomvrie în 13 zile, au venit por<u>ncă de la înălțatul împărat Ieosi^f¹² al doile ca să fie slobod a să face biserică neunită în Orade Mare în Univaroș. Și s-au început a să slugi Leturghie octomvrie în 20 de zile de părintele Ioan Clintoc paroh la casa giupânului Niri Andraș, soponariu pe ulița Căpăținușilor, după ace, pe ulița peț<i>i, la casa carile iera și școală pentru învățatura pruncilor (161^v).

Același David Toma ne mai transmite două evenimente care au avut loc în Oradea și în Ardeal, în perioada în care românii puteau, cu permisiunea autorităților vieneze, să-și construiască Biserica cu Lună:

Anul 1773 martie în 22 de zile au ars căsile vlădicului popistășesc, adecă a lui Patatici. David Tomă (160^v).

Anul¹³ 1783 au ieșit poruncă de la împăratul Rom<e>i, anume Ieosi^f al doile, cum că oricine va vre ca să se dezuneze¹⁴, să fie slobod, numai să aibă catihiziție în șasă săptămâni.

Despre semnatarul rândurilor citate știm că era, la rândul său, preot, că s-a ostenit să-și recupereze exemplarul pierdut al *Paliei*, că locuia în Oradea Mare și era foarte interesat de semnele care apăreau pe cer, după cum arată însemnările sale. În plus, folosea în scris atât alfabetul latin, cât și pe cel chirilic, iar, uneori, încurca ortografiile, așa cum se întâmplă în cazul cuvântului *anul*, unde dublează litera *n* în două ocurențe ale acestuia.

*Aceasta carte ce să numește carte lui Moisie, Bitie și Ishod, au fost a părintelui David Tomă*¹⁵, sfinții sale, moșul desuptului scris. Și pentru cerere citan<i>i de la unul la a<l>tul s-au fost răzbit cu mare și grea streinare până în¹⁶ atâta cât prin judecată cu multă ustăneală o am putut aduce la mâna mea. Drept acește, de să va streina mai mult, să să aducă la dedesuptul scris și numitul că-ș va lua plata ustănelii cu mulțemire dimpreună. Iară de o va ascunde cineva, toată

⁹ Însemnarea este editată și reprodusă în facsimil de Florian Dudaș în volumul citat, p. 64–65.

¹⁰ Este vorba despre CRV 30, unicat.

¹¹ Scris: anj O

¹² Scris: Īep si l .

¹³ Scris: anj O

¹⁴ Scris: de|j nne|e.

¹⁵ Scris: |pPk.

¹⁶ Scris: cn

chiverniseala aceluie în zădar să-i fie, nici să aibă noroc la nimică. Scrisu-s-au prin mine, David Tomă, lăcutoriu în Oradea Mare, stăpânul cărții aceștie (Pe prima filă, recto).

Anul¹⁷ 1769 octombrie în 22 de zile s-au arătat o stea cu coadă și sta cu capul¹⁷ cătră răsărit și cu coada cătră apus (160^v).

Anul¹⁸ 1770, ianuarie în 7 zile, s-au arătat ceață roșie ca și sângele pe ceriu, de sara până la miazănoaptea¹⁹ (161^r).

Anul 1771, iulie în 11 zile, au fost o ploaie²⁰ pe câmp²¹ de răceala și frigul carile iera.

Anul²² 1782, avgust în 10 zile, au venit o mulțime de lăcuste și atâte iera la pădure, de [...] ²³ Ianoș cât mu<l>ți copaci s-au dejighinat de greotate lăcustelor.

David Tomass²⁴

Anul²⁵ 1786 septembrie în 8 zile, sara la 7 ceasuri s-au arătat pe ceriu despre amiazăzi pe supt nor ca și soarele și s-au luminat pe tot locul ca de foc (161^v).

Anul²⁶ 1786 noiembrie în 7 zile; sara s-au cutremurat pământul la Oradea Mare (161^v).

Anul²⁷ 1788 maiu în 24 de zile au fost știrbire în soare (161^v).

Acestui context istoric mai larg se înscriu și versurile de pe *Pravoslavnică Mărturisire* ce fac obiectul ediției de față. Primele au fost scrise pe ultima filă a cărții (recto) la jumătatea secolului al XVIII-lea, în satul Husmezeu (jud. Sălaj) de către logofătul Matei Voileanu. Câte ceva despre viața lui știm din notițele pe care le-a făcut pe manuscrisele pe care le-a copiat. Avea o casă în Șoimuș, care i-a fost arsă „mi-au pus dușmanii foc și mi-au ars ce am avut, tot”. În 1762 recopia un manuscris de teologie dogmatică organizat pe întrebări și răspunsuri, pe care îl pierduse în incendiu, și era, de asemenea, proprietarul unui *Parimiar*²⁸. Din însemnarea de față, aflăm și ce meserie avea: era pictor. Replica, de pe verso-ul ultimei file a

¹⁷ Scris: NāSSj O

¹⁸ Scris: anj O

¹⁹ Scris: nPaSg eK.

²⁰ Scris: SORe.

²¹ Scris: NkrS.

²² Scris: anj O

²³ Secvență ilizibilă, fila fiind deteriorată, nu se pot citi decât literele: sk și g.

²⁴ Semnătura a scris-o cu litere latine.

²⁵ Scris: anj O

²⁶ Scris: anj O

²⁷ Scris: anj O

²⁸ Date despre acest copist găsim, în afara catalogului de manuscrise din Biblioteca Academiei Române la Alexandru Mareș, *Scrierea tainică la români*, București, 2007, p. 170–171, unde autorul avansează ipoteza că un cuvânt criptat dintr-o însemnare a lui Matei Voileanu ar putea ascunde identitatea celui care i-a incendiat casa; precum și la Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, 1984, p. 95-96, unde este menționat pentru *Parimiarul* pe care îl copia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

manuscrisului nu știm cine a scris-o și nici măcar când. Probabil însă tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când disputele teologice erau atât de vii în spațiul transilvan.

Astfel de compoziții nu sunt, la rândul lor, singulare. În manuscrisele noastre românești există un mare număr de versuri pe care nimeni nu a reușit până acum să le inventarieze și clasifice. Într-un articol anterior, am încercat să introducem o distincție între cântecele profane și cele religioase. Așezam atunci în prima categorie: „cântecele de lume, cele ostășești și cele dedicate unor eroi (Cântecul Iancului, al lui Bonaparte al lui Grigore Vodă etc.)”, iar în cea de-a doua „cântecele ceremoniale de genul bocetelor, colindelor sau ciclul cântecelor de stea, psalmii (versificați sau nu, dar aproape omniprezenți în miscelane) și cântecele atribuite unor personaje biblice”²⁹. Acestei a doua categorii ar trebui să i se adauge și versurile de polemică religioasă, precum stihurile politicești de la începutul secolului al XIX-lea, existente în ms. rom. 2241 BAR³⁰ care au fost scrise sub titlul ironic: „Stihuri asupra preasfințitului Papa al slăvitului Rumn”. În anexa acestui articol, vom reda, respectând regulile transcrierii fonetice interpretative, alături de cele două fragmente de pe *Mărturisirea Ortodoxă* și începutul acestui cântec.

Prin urmare, pornind de la cele două însemnări pro și contra cărții concepută în urma sinoadelor ortodoxe puse la cale de Petru Movilă, tradusă și tipărită câteva decenii mai târziu de Radu Greceanu, percepem cu claritate faptul că, mai mult decât în veacurile anterioare, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, avem de-a face cu o producție literară foarte consistentă generată de evenimentele cetății. Prea puțin cunoscută, prea puțin prețuită. Frământările sociale iscate de ideea unirii dintre catolici și ortodocși au drept pandant aceste versuri consacrate polemicilor religioase ale vremii, tot așa cum războiul ruso-turc are ecou în cronicile versificate. Și mai lacunar, aceste tulburări ale vremurilor se reflectă în însemnările de pe cartea veche românească. De aceea credem că orice indice tematic al acestora trebuie să cuprindă rubricile: „Însemnări privitoare la războiul ruso-turc” și „Însemnări privitoare la unirea cu Roma”.

ANEXĂ

I. Stihuri asupra preasfințitului Papa al slăvitului Rumn

Cap I

Ce limbă politicească

Deplin poate să vestească

Au ce meșteșuguri multe

²⁹ *Cântecul lui Ioasaf și versul Sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu. O abordare literară*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, 2013, nr.1–4, p. 273–283.

³⁰ Polemicile religioase și consecințele lor politice au stat mai degrabă în atenția istoricilor. Mulțumim colegului nostru Ovidiu Olar pentru semnalarea manuscrisului românesc 2241 BAR care conține cântecul la care ne referim.

Și la țară și la munte
Papa de Râm să silește
Și ne-ncetat să trudește
Pe pravoslavnici să-i tragă
Întru calea lui cea largă
Să-i uniiască-n credință
Co-a lui drăcească voință
O, cum, Hristoase preasvinte,
Îț rupse-a Tale veșminte
Îngerul lui Eosfor³¹
Ce s-au suit pre pristo/
Și Antihrist însuș pre sine
S-arată cu fapte-n lume
Și cum la anii săi dă voia
Pre robii tăi la nevoia
A-i aduce cu a sale
Făr de rușine taclale
După ce el prin mândriia
Ș-au uitat de omeniia
Nimic samă nici de Tine
Nu poartă, mare Stăpâne,
Ce coasa drăcească price
A fi cap lumii să zice
Și strigă în gura mare
Fără liac de rușinare³²
Cum că el n-are păcate
Și nici să teme de moarte
Nici a lui dar orice faptă
Nu cade supt judecată.
Ah, Doamne ce nebunie,
L-au prinsu făr de omenie
Pe Papa de să înșală
Bunguind ca de pre boală
Cari după loc de vom face
Socoteală cum lui place
Ierusalimul este
De mii de ori mai cu veste
Decât Râmul. Sfântă casă
A lui Dumnezeu aleasă

³¹ Gr., în trad.: „purtător al dimineții”, probabil referindu-se la luceafărul de dimineață, nume pentru Lucifer.

³² Scris: rj y i ni re

În care din veci lăcașe
 Împărații și sălașe
 Credincioși cu prorocii
 Au avut și cu otrocii [...] (1^r)

II. Versuri de pe *Mărturisirea Ortodoxă*

(ultima filă albă, recto)

Aceasta e *Pravoslavnică Mărturisire*

Pre carea noi crezând, vom dobândi mântuire

Că aceasta avându-o noi, pravoslavnicii,

Cu dânsa tare biruim pre ereticii

Măcar că ei ne clevetesc pre noi grăind

Cum de acestea nicăiri nu să află scriind

Iar acum având noi mărturiile tot față

Vedem cum tot minciuni a răspunde să învață,

Căci cu ajutoriul Domnului cel prea tare

I-am aflatu-i pre dâ<n>șii în minciună prea mare.

Și pre această carte câți vor vrea să cetească

Să cade toți pre Mihailă Onuă pomenească,

Căci cu ai dumnealui frați lăcuind în Husmezeu

O au cumpărat spre slava Marelui Dumnezeu.

vel log<ofăt> Matei Voil<eanul>, 1751.

Aceasta am scris eu,

în sat în Husmezeu,

la icoane lucrând,

a dobândi ceva vrând.

Miluiască Domnul

păzind pre tot omul,

ajutând și mie

la biata³³ zugrăvie,

izbăvind de vicleanul

pre Matei Voileanul.

(ultima filă albă, verso)

Aceste istor<i>i aici însemnate

Totu omu să crează că nu-su adevărate.

Care pentru latinii anum<e> sânt scoase,

Cu adevăr să văd că sântu mincinoase.

³³ Scris: Esłga. Dar e puțin probabil ca grafia să consemneze un diftong, dată fiind măsura versurilor.

Dar avându greci<i> în lege cădere
Și precum că sântu și fără putere,
Acele iștorii ei le-au însemnatu,
Asupra latinilor afară le-au datu.
Că doar ar putea ceva să sporească
Și împotriva adevărului minciuni să vestească.
Care oricine poate să să încrează
Că acestea toate tot minciuni urmează
Fără alta neputându a face,
Pre toți cu minciuna cătră ei întoarce.
Deci cel ce va ca să să spăsească
De-aceste învățătură el să să ferească.
Și adevărul cel bun căutând să-l urmeze,
De-i voia în veci în raiu să vieze.

UNE POLÉMIQUE RELIGIEUSE CONSIGNÉE SUR LES PAGES
DE *LA CONFESSION ORTHODOXE DE PIERRE MOGHILA*

(Résumé)

L'article présente la découverte des deux fragments versifiés trouvés sur un exemplaire roumain, imprimé à Buzău, en 1691, par Radu Greceanu de *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila*. Il s'agit d'une véritable dispute théologique portée à la moitié du XVIII-ème siècle entre un orthodoxe et un catholique. Une telle production n'est pas singulière dans le contexte théologique et politique du XVIII-ème siècle. Les manuscrits roumains gardent un grand nombre de telles productions littéraires issues des convulsions sociales d'une période assez difficile pour les Pays Roumains et pour l'entière Europe; une production littéraire qui mériterait certainement plus d'attention.

Cuvinte-cheie: *Mărturisirea Ortodoxă a lui Petru Movilă*, însemnări, confesiunea greco-catolică, secolul al XVIII-lea, Transilvania, polemici teologice, Matei Voileanu.

Mots-clés: *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila*, notes, la confession gréco-catholique, XVIII-ème siècle, Transylvanie, disputes théologiques, Matei Voileanu.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie nr. 13*